

УДК 631.11.003.13

О. М. Коваль,

к. е. н., доцент кафедри економічної теорії,

Національний університет біоресурсів і природокористування України

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Досліджено організаційно-правові форми та ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств в Україні. Систематизовано заходи щодо підвищення їхньої ефективності.

Legal forms and efficiency of agricultural enterprises in Ukraine are researched. Measures of improvement their efficiency are systematized.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Поглиблене вивчення теоретичних та прикладних аспектів ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств в умовах переходу до ринку є досить актуальним. Ефективне господарювання забезпечує розширене відтворення матеріально-технічних, земельних, трудових ресурсів, а також забезпечує вдосконалення аграрних економічних відносин. Об'єктивна необхідність підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств в Україні зумовлена потребами країни у задоволенні населення високоякісними продуктами харчування власного виробництва, легкої та харчової промисловості сировиною, формуванні експортного потенціалу на основі інтенсифікації аграрного виробництва.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ

Вітчизняна економічна наука поглиблено досліджує проблему ефективності сільськогосподарських підприємств в умовах ринкової трансформації економічної системи. Вагомий внесок у розробку теоретичних та прикладних аспектів вдосконалення економічної ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств зробили вчені В.Г. Андрійчук, В.Я. Амбросов, В.П. Галушко, О.Ю. Єрмаков, С.М. Кваша, В.Я. Месель-Веселяк, В.К. Терещенко, О.В. Шкільов та інші.

При цьому слід відзначити тенденції до скорочення великотоварного виробництва в сільському господарстві України, зниження рівня ефективності виробництва основних видів продукції сільського господарства. Такі тенденції мають негативні наслідки для розвитку сільських територій, а саме: скорочення рівня зайнятості

сільського населення, зменшення доходів, технологічне відставання аграрного виробництва, неефективне використання природних та матеріальних ресурсів тощо. Аграрний сектор економіки формує економічну безпеку країни, тому потребує підвищеної уваги з боку держави і науковців.

Метою статті є аналіз ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм для визначення напрямів їх подальшого вдосконалення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Теорії підприємства (фірми) в сучасній економічній думці мають декілька основних напрямів дослідження: неокласичний, інституціональний та ресурсорієнтований. Ще Адам Сміт [1] обґрунтував досконалість об'єктивної дії ринкового механізму господарювання. Неокласичний напрям економічної теорії дослідив суб'єктивні характеристики організації виробництва через поняття "цінність", "корисність" та "рідкісність". Економісти неокласичного напрямку [2] розробили концепцію граничної корисності матеріальних благ та продуктивності факторів виробництва, в якій сформулювали психологічні закони поведінки споживачів та ціноутворення на ринках. Вже в 1890 році А. Маршал доводив, що зростаюча цілеспрямованість часу, підвищення духовного розвитку людей "неухильно розширює масштаби колективної діяльності для спільного блага, а також розгортання кооперативного руху та інших форм добровільних асоціацій" [3]. Отже, досягнення матеріальної вигоди індивідів можливе в світлі не стільки індивідуального, скільки суспільного життя. При цьому метою економіч-

ної діяльності споживача є максимізація корисності, а для фірми — отримання максимального доходу.

Альтернативним до неокласичної теорії фірми вважають інституційний підхід, засновником якого прийнято вважати Р. Коуза, за яким підприємство (фірма) є "системою відносин, коли напрям ресурсів починає залежати від підприємця" [4]. При цьому ринок доповнюється фірмою, а підприємцю варто визначитись, яким чином дешевше здійснювати трансакції: шляхом створення фірми чи за допомогою ринкового механізму. Сучасним альтернативним напрямом у теорії фірми є ресурсорієнтований підхід, який обґрунтовано Едіт Пенроуз у "Теорії зростання фірми" (1959). Під фірмою вона розуміє "сукупність продуктивних ресурсів під адміністративною координацією і авторитетними зв'язками, які виробляють товари та послуги для продажу на ринку з метою отримання прибутку" [5]. Основною мотивацією для фірми є отримання прибутку, довгострокове зростання та експансія або розширення.

Господарський кодексом України [6] підприємство визначене як самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності. Підприємства можуть створюватись як для здійснення підприємства, так і для некомерційної господарської діяльності. Розрізняють такі види підприємств за формою власності: приватні, колективні, комунальні, державні та підприємства, засновані на змішаній формі власності. Підприємства мають право на добровільних засадах об'єднувати свою господарську діяльність (виробничу, комерційну та інші види діяльності), формуючи при цьому господарські товариства (акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства), підприємства колективної власності (виробничі кооперативи, підприємства споживчої кооперації, підприємства громадських та релігійних організацій), а також господарські об'єднання підприємств (асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, асоційовані підприємства, холдингові компанії, союзи, спілки, асоціації підприємців тощо).

Загальна кількість діючих суб'єктів господа-

Таблиця 1. Фактичний та потенційний рівень рентабельності виробництва продукції сільськогосподарськими підприємствами України

Показники	Рівень рентабельності, %	Собівартість, грн. за 1 ц	Середні ціни реалізації, грн. за 1 ц	Фактичний рівень рентабельності, %	Потенційний рівень рентабельності, %
	1990 р.	2009 р.			
Продукція рослинництва: зернові та зернобобові культури	275,1	65,2	79,9	7,3	22,5
Насіння соняшнику	236,5	116,1	189,7	41,4	63,3
Цукрові буряки (фабричні)	29,5	27,86	40,9	37,0	46,8
Продукція тваринництва: молоко та молочні продукти	32,2	153,6	188,9	1,4	23,0
велика рогата худоба на м'ясо	20,6	1099,3	1036,2	-32,9	-5,7
свині на м'ясо	20,7	1108,4	1036,2	12,1	-6,5
Птиця на м'ясо	17,0	966,7	1036,2	-22,5	7,1

Джерело: [7] та власні розрахунки.

рювання у сільському господарстві України становить 57152 (станом на початок 2010 року), з них: близько 74% — фермерські господарства, 14% — господарські товариства, 8% приватні підприємства, 3% — підприємства інших форм господарювання, 2% — виробничих кооперативів та 0,6% — державних підприємств [7]. При цьому організаційно-правові форми господарювання в сільському господарстві відрізняються ефективністю господарювання. Так, у 2009 році виробництво продукції сільського господарства та послуг сільськогосподарського призначення було ефективним на приватних підприємствах, рентабельність яких склала 16,5%, у господарських товариствах — 13,3%, виробничих кооперативах — 6,4%. В державних підприємствах рівень збитковості — 1,4%.

Сільськогосподарське виробництво в Україні організовано сільськогосподарськими підприємствами та господарствами населення. За статистикою, у 2009 році 45% валової продукції сільського господарства країни виробили сільськогосподарські підприємства, зокрема 47% продукції рослинництва і 43% продукції тваринництва. Переважна кількість валової продукції цього виду діяльності припадає на господарства населення. Аналізуючи динаміку сільськогосподарського виробництва, слід зазначити, що в 1990 році майже 70% валової продукції було вироблено на підприємствах і близько 30% в господарствах населення. Виходячи з інституційної та ресурсної теорії підприємства (фірми), можна підсумувати, що на сьогодні для вітчизняних товаровиробників економічно вигідним є індивідуальне, а не суспільне ведення сільського господарства.

Основою розширеного відтворення є валовий дохід, який використовують для виробничого

Рис. 1. Напрями заходів підвищення ефективності виробництва сільськогосподарських підприємств у сучасних умовах господарювання (власна класифікація)

споживання і нагромадження, тобто розширення потенціалу підприємства. В період з 2000 по 2009 роки структура витрат на виробництво валової продукції сільськогосподарськими підприємствами характеризується збільшенням частки спожитих засобів виробництва з 50% до 77%, натомість частка оплати праці (з відрахуваннями на соціальні заходи) зменшується з 38% до рівня 14%. Такий об'єктивний процес відображає зміну діалектичного співвідношення між затратами живої і минулої праці, а також підкреслює тривалий ціновий диспаритет між сільським господарством і галузями, пов'язаними з ним технологічно. Як наслідок, відбувається зменшення ефективності виробництва (табл. 1).

За даними дослідження, у 2009 році найефективнішими видами сільськогосподарської продукції, виробленої на сільськогосподарських підприємствах, є насіння соняшнику, цукрові буряки, овочі відкритого ґрунту та відгодівля свиней на м'ясо. При цьому в результаті дослідження виявлено потенційні можливості збільшення показника рентабельності за такими видами про-

дукції: зернові та зернобобові культури (+15,2%), насіння соняшнику (+21,9%), цукрові буряки (+9,8%), молоко та молочні продукти (+21,6%), а також резерви підвищення ефективності виробництва м'яса худоби і птиці.

На нашу думку, окреслена наукова проблема має два основні напрями заходів щодо підвищення ефективності сільськогосподарських підприємств: внутрішні (інтерналії) та зовнішні (екстерналії) (рис.1).

ВИСНОВОК

Сучасне суспільство характеризується співіснуванням приватної та суспільної власності. За таких умов є можливість раціонально поєднувати ринковий механізм господарювання з державним регулюванням економіки. Забезпеченість сільськогосподарських підприємств України ресурсами дає всі підстави стверджувати про наявність невикористаного потенціалу виробничих можливостей. Системний підхід до впровадження та вдосконалення внутрішніх та зовнішніх напрямів підвищення ефективності сільськогосподарських підприємств має синергійний ефект. Раціональне поєднання

названих заходів у розробці стратегії окремого підприємства та їх конструктивне впровадження в концепції державного регулювання підтримки сільськогосподарських товаровиробників потребують подальших наукових досліджень.

Література:

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатств народов: в 2 т. — М.; Л., 1931.
2. Австрийская школа политической экономии / К. Менгер, О. Бем-Баверк, Ф. Визер. — М., 1992.
3. Маршалл А. Принципы экономической науки, т.1: пер. с англ. — М., издательская группа "Прогресс", 1993. — 415 с.
4. Чухно А.А., Юхименко П.І., Леоненко П.М. Сучасні економічні теорії: підручник/ За ред. А.А. Чухна. — К.: Знання, 2007. — 878 с.
5. Penrose E. The Theory of the Growth of the Firm. — Oxford University Press, 2009. — 304 p.
6. Господарський кодекс України № 436-IV в останній редакції.
7. Сільське господарство України. Статистичний збірник за 2009/ За ред. Ю.М. Остапчука. — К., 2010. *Стаття надійшла до редакції 17.01.2011 р.*